

**Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Навчально-науковий юридичний інститут
Кафедра судочинства**

Горблянський В. Я.

ЗАХИСТ НЕПОВНОЛІТНІХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

**Методичні вказівки
для підготовки до семінарських (практичних) занять
студентів денної форми навчання**

Спеціальність
Освітній ступінь

**081 «Право»
«бакалавр»**

**Івано-Франківськ
2019 рік**

Схвалено на засіданні кафедри судочинства Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 6 від 03 лютого 2020 р.)

Схвалено на засіданні Науково-методичної ради Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 3 від 18 лютого 2020 р.)

Устінський А.В. Захист неповнолітніх у кримінальному процесі: методичні вказівки для підготовки до семінарських занять студентів денної форми навчання – Івано-Франківськ, 2019.

Посібник розроблений на основі навчального плану освітнього рівня «бакалавр» спеціальності 081 «Право» і призначений для підготовки до семінарських занять із навчальної дисципліни «Захист неповнолітніх у кримінальному процесі», а також для підготовки до здачі заліку. В посібнику викладені завдання до семінарських занять із навчальної дисципліни «Захист неповнолітніх у кримінальному процесі», які включають короткі методичні рекомендації, що полегшать підготовку до занять, переліки питань, які виносяться на обговорення на занятті, практичних завдань, питань для самоконтролю, а також завдання для індивідуальної роботи студентів. До кожної теми поданий перелік літератури, до якого включена монографічна література та інші наукові джерела по темі, а також перелік нормативно-правових актів.

Посібник призначений для студентів денної форми навчання.

ВСТУП

Предметом вивчення навчальної дисципліни є особливості захисту неповнолітніх кримінальному процесі.

Міждисциплінарні зв'язки: Навчальна дисципліна «Захист неповнолітніх у кримінальному процесі» має тісний зв'язок з такими дисциплінами «Кримінальне процесуальне право», «Кримінальне право».

Метою вивчення курсу є дати студентам необхідні знання про способи та прийоми захисту неповнолітніх у кримінальному процесі.

Основними цілями вивчення курсу є: ознайомити студентів з необхідними джерелами права; сприяти глибокому засвоєнню нормативних актів, прищепити вміння працювати з ними; ознайомити з новими підходами до деяких принципів права і навчити використовувати їх зміст при вирішенні конкретних правових питань; навчити застосовувати теоретичні положення на практиці; прищепити навички складання необхідних процесуальних документів. Засвоєння предмету є необхідним етапом отримання вищої юридичної освіти.

Викладання курсу «Захист неповнолітніх у кримінальному процесі» забезпечує виховання майбутніх юристів, які добре розуміють суть кримінального правосуддя щодо неповнолітніх і здатних забезпечити дотримання, захист прав, свобод та інтересів громадян. Вивчення даного предмету забезпечує професійну підготовку кваліфікованих фахівців для роботи медіатора, адвоката, прокурора, судді.

Для глибокого вивчення курсу студентам необхідно ознайомитися з чинним законодавством, що містять основи кримінального провадження відносно неповнолітніх, міжнародними актами та договорами України в цій сфері, практикою застосування норм кримінального процесуального законодавства, а також рекомендованою навчальною і науковою літературою.

Після закінчення вивчення курсу «Захист неповнолітніх у кримінальному процесі» студенти повинні знати особливості процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого; психофізичні особливості неповнолітніх; гарантії неповнолітнім права на захист у кримінальному провадженні; методику захисту неповнолітніх під час кримінального провадження; джерела права, які регулюють кримінальне провадження щодо неповнолітніх; тактичні прийоми захисту неповнолітніх.

Після закінчення вивчення курсу «Захист неповнолітніх у кримінальному процесі» студенти повинні вміти орієнтуватись у системі кримінально-процесуального кримінального провадженні відносно неповнолітніх; правильно тлумачити та застосовувати правові норми в процесі роботи за юридичною спеціальністю; використовувати отримані знання для вирішення професійних завдань; складати процесуальні документи та ділову документацію в процесі захисту прав неповнолітніх у кримінальному процесі.

На практичних заняттях студенти повинні навчитися застосовувати одержані на лекціях теоретичні знання як на рівні принципів підходів, так і до конкретних ситуацій на основі пропонованих викладачем казусів, а також складати необхідні процесуальні документи.

Оптимальне поєднання теоретичного навчання, самостійної роботи і практичного застосування одержаних знань дозволить належним чином організувати вивчення предмету.

Вивчення курсу «Захист неповнолітніх у кримінальному процесі» здійснюється впродовж одного семестру і завершується заліком. Основною формою підготовки є самостійна робота. Відповідно до навчального плану проводяться лекції, семінарські,

практичні заняття, виконуються контрольні роботи, реферати, здійснюється тестовий контроль засвоєних знань.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗА ВИБОРОМ СТУДЕНТА

Змістовий модуль 1

Змістовий модуль 1. Загальна характеристика кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Тема № 1. Психофізіологічні особливості неповнолітніх.

Мотиви вчинення неповнолітніми злочинів. Фізіологічні особливості підліткового та раннього юнацького віку. Психологічні особливості підліткового віку. Психологічні особливості раннього юнацького віку. Основні відмінності підліткового та раннього юнацького віку. Вік кримінальної відповідальності.

Тема № 2. Процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого.

Поняття правового і процесуального статусу неповнолітніх учасників кримінального процесу. Процесуальні права, обов'язки, відповідальність неповнолітніх: підозрюваних; обвинувачених; засуджених; виправданих. Особливості процесуального статусу неповнолітніх у кримінальному провадженні.

Тема № 3. Забезпечення права на захист у справах про злочини неповнолітніх.

Поняття та процесуальний статус захисника і законного представника підозрюваного, обвинуваченого. Право на безоплатну вторинну правову допомогу неповнолітнім відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Обов'язкова участь захисника у кримінальному провадженні. Залучення захисника для проведення окремої процесуальної дії. Відмова від захисника або його заміна в кримінальному провадженні. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх

Тема № 4. Використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх учасників кримінального провадження.

Форми використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх учасників. Використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених. Використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх потерпілих. Використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх свідків. Види судових експертиз: судова психологічна експертиза (частина 2 статті 486 КПК); судова психіатрична експертиза (частина 2 статті 242, стаття 509 КПК); комплексна судова психолого-психіатрична експертиза (частина 1 статті 486 КПК); судово-медична експертиза для встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом отримати ці відомості неможливо (частина 2 статті 242 КПК).

Змістовий модуль 2

Змістовий модуль 2. Методичні тактичні прийоми захисту неповнолітніх у кримінальному провадженні

Тема 5. Методика і тактика захисту неповнолітніх.

Поняття тактики та методики діяльності захисника у кримінальному провадженні в ході захисту неповнолітніх. Позиції захисту та схеми реалізації.

Тема 6. Тактика захисту неповнолітніх при досудовому розслідуванні.

Тактичні прийоми при проведенні окремих слідчих дій. Участь захисника у проведенні допиту неповнолітнього. Участь захисника у збиранні та поданні доказів на

стадії досудового розслідування. Участь захисника у пред'явленні обвинувачення та ознайомлення з матеріалами справи.

Тема 7. Тактичні особливості захисту неповнолітніх в ході судового розгляду.

Принципи кримінальних проваджень щодо неповнолітніх (міжнародні та вітчизняні) – критерії для суддів. Зміст та особливості засади – найкращі інтереси дитини. Реабілітація та перевиховання неповнолітнього. Ефективна участь неповнолітнього у провадженні. Облаштування зали судового засідання та особливості режиму розгляду справи. Особливості підготовчого провадження. Розгляд справи у закритому судовому засіданні. Обрання, зміна або скасування запобіжного заходу для неповнолітнього. Особливості судового розгляду та складу учасників провадження щодо неповнолітніх. З'ясування умов життя та виховання неповнолітнього. Допит неповнолітнього обвинуваченого. Поняття та види судових експертиз.

Методичні вказівки для підготовки до семінарських занять для студентів денної форми навчання

Тема 1: Психофізіологічні особливості неповнолітніх (2 години)

Методичні рекомендації. Злочинність серед неповнолітніх є складовою частиною злочинності взагалі, але й має свої специфічні особливості, що дозволяє розглядати її як самостійний об'єкт вивчення. Неповнолітні є своєрідним «барометром», який визначає стан морального «здоров'я» суспільства. З'ясування психофізіологічних особливостей злочинності неповнолітніх пов'язане з хронологічними рамками певної вікової групи та її анатомо-фізіологічними характеристиками, індивідуально-психологічними, соціально-психологічними, психолого-правовими рисами неповнолітніх.

В анатомо-фізіологічному плані неповнолітнім притаманна докорінна перебудова всього організму, обумовлена статевим визріванням. Анатомо-фізіологічна перебудова у період неповноліття суттєво впливає на психіку та особистість у цілому, насамперед на мотивацію, самооцінку, образ «я» (систему уявлень про самого себе), взаємостосунки з оточенням, рольову та в її рамках правомірну поведінку.

Можуть виникати затримки в особистісному та соціальному формуванні (явище інфантилізму), які призводять до егоїзму, споживацтва, паразитизму.

Специфічним новоутворенням є відчуття дорослості, пов'язане з намаганням самоствердитися, досягти визнання серед референтних однолітків і дорослих, завищеним (випереджальним щодо реальних можливостей) рівнем домагань. Таке відчуття може каталізуватися надмірною опікою, контролем з боку дорослих і призводити до демонстративної відмови від певних правил поведінки, прогулів у школі, тимчасових зникнень із сім'ї.

Питання для обговорення:

1. Мотиви вчинення неповнолітніми злочинів.
2. Фізіологічні особливості підліткового та раннього юнацького віку.
3. Психологічні особливості підліткового віку.
4. Психологічні особливості раннього юнацького віку.
5. Основні відмінності підліткового та раннього юнацького віку.
6. Вік кримінальної відповідальності.

Контрольні запитання:

1. З'ясуйте поняття “неповнолітнього” та його співвідношення з поняттями „дитина”, „підліток”, „юнак”, „малолітній”;
2. Визначте головні фізіологічні особливості неповнолітніх;
3. Визначте загальні для всіх категорій неповнолітніх психологічні особливості;
4. Визначте специфіку окремих категорій неповнолітніх;
5. З'ясуйте правову природу віку кримінальної відповідальності;
6. Назвіть законодавче визначення поняття „неповнолітній”;
7. Розмежуйте поняття „дитина”, „підліток”, „юнак”, „малолітній” та „неповнолітній”;
8. Назвіть основні психофізіологічні особливості неповнолітніх учасників процесу;
9. Порівняйте психофізіологічні особливості різних вікових груп неповнолітніх.

Практичне завдання:

Реферуванні статті: к.ю.н. доц. кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Т.Шевченка О.Гончарук «Вік кримінальної відповідальності як складова ознака суб'єкта злочину: його закріплення у кримінальному праві зарубіжних країн»

Рекомендована література та нормативно-правові акти:

1. Греса Н. В. Психологічні особливості життєвих цінностей неповнолітніх правопорушників з різним ступенем усвідомлення провини / Н. В. Греса // Право і безпека. – 2007. – Т.6.- №1. - С.42-45.
2. Греса Н. В. Психологічні особливості емоційного інтелекту неповнолітніх правопорушників / Н. В. Греса // Вісник Харківського університету. Серія Психологія. – 2008. - № 793. – С. 53-58.
3. Використання спеціальних психологічних знань що неповнолітніх учасників досудового розслідування [Текст]: монографія / О.Ю.Петечел.-Івано-Франківськ: Видавництво ПНУ імені Василя Стефаника, 2011.-179с.
4. Максимова Н.Ю. Основи дитячої патопсихології: [навч. посібник] / Н.Ю.Максимова, К.Л.Мілютіна, В.М.Піскун. – К.: Перун, 1996. – 464 с
5. Зеленський С.М., Назаренко С.П., Письменний Д.П. Провадження у справах дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності: Навчальний посібник. – К.: КНТ, 2012. – 160 с.

Тема 2. Процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого (2 години)

Методичні рекомендації. Неповнолітня особа, яка приймає участь у кримінальному провадженні потребує особливого відношення до себе як під час проведення досудового розслідування і судового розгляду. При чому лише дотримання всіх вимог кримінального процесуального законодавства у роботі з неповнолітніми підозрюваними може принести позитивні результати у вигляді прийняття найбільш справедливого рішення та попередження скоєння даною особою кримінальних правопорушень в майбутньому. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України прийнятий в 2012 році у 38 главі регламентує процедуру проведення як досудового розслідування так і судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх осіб.

Питання для обговорення:

1. Поняття правового і процесуального статусу неповнолітніх учасників кримінального процесу.
2. Процесуальні права, обов'язки, відповідальність неповнолітніх:
  - підозрюваних;
  - обвинувачених;
  - засуджених;
  - виправданих.
3. Особливості процесуального статусу неповнолітніх у кримінальному провадженні.

Контрольні запитання:

1. що таке правовий і процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого?
2. назвіть процесуальні права та обов'язки неповнолітніх у кримінальному провадженні?
3. які вимоги містяться в міжнародних документах щодо комплексу процесуальних прав?

Практичні завдання:

1. Реферуванні статті:

Н. В. Карпінська, здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ: **«Особливості правового статусу неповнолітніх осіб жіночої статі, засуджених до позбавлення волі: міжнародні стандарти»**

2. Законспектувати права і обов'язки неповнолітніх з:

МІНІМАЛЬНИХ СТАНДАРТНИХ ПРАВИЛ ООН, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ВІДПРАВЛЕННЯ ПРАВОСУДДЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ («ПЕКІНСЬКІ ПРАВИЛА»)

Рекомендована література та нормативно-правові акти:

1. Зеленський С.М., Назаренко С.П., Письменний Д.П. Провадження у справах дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності: Навчальний посібник. – К.: КНТ, 2012. – 160 с.
2. Методичні рекомендації для суддів щодо розгляду кримінальних проваджень стосовно неповнолітніх: [Електронний ресурс]/ Вищий спеціалізований суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. – Режим доступу: <http://safeschools.com.ua/upload/metodrekom-compressed.pdf>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т.2/ Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та інші; заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова – Х.: Право, 2012. – 664 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 5 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>
6. Слінько Д. С. Особливі положення процесуального статусу неповнолітніх у кримінальному судочинстві України / Д. С. Слінько // Науково-практичний журнал ПРАВО.UA LAW.UA. – 2015. – №2. – С. 83-87.

Тема 3. Забезпечення права на захист у справах про злочини неповнолітніх (2 години)

Методичні рекомендації. Норма про право обвинуваченого на захист, сформульована в законодавстві, в цілому відповідає світовим стандартам судочинства стосовно неповнолітніх. Можна стверджувати, що чинним законодавством посилено правову охорону осіб, що не досягли повноліття. Це полягає в тому, що для неповнолітніх у КПК передбачено

«подвійне» представництво — адвоката й законного представника, правовий статус якого дає змогу здійснювати охоронні функції.

Неповнолітньому, який вчинив суспільно небезпечне діяння і притягнутий до відповідальності, через вікові та психологічні особливості, нестачу життєвого досвіду важко самостійно розібратися в механізмі провадження в кримінальній справі. З урахуванням цього законом передбачено обов'язкову участь захисника в такій категорії справ. Захисник, на відміну від законного представника, в усіх випадках керується лише інтересами свого підзахисного. Його основне завдання — за допомогою передбачених чинним законодавством засобів захисту спростувати підозру чи обвинувачення, виявити обставини, які пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого, підсудного), та надати йому необхідну юридичну допомогу.

Відповідно до чинного КПК участь захисника у справах про злочини, скоєні неповнолітніми незалежно від того, чи досягли ці особи на момент розслідування або судового розгляду справи 18-річного віку, є обов'язковою. Зазначена вимога закону є однією з найважливіших особливостей проваджень у справах цієї категорії. Захисник бере участь у справі з моменту пред'явлення обвинувачення — оголошення неповнолітньому протоколу про затримання або постанови про застосування запобіжного заходу, але не пізніше 24 годин із моменту затримання.

Питання для обговорення:

1. Поняття та процесуальний статус захисника і законного представника підозрюваного, обвинуваченого
2. Право на безоплатну вторинну правову допомогу неповнолітнім відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу»
3. Обов'язкова участь захисника у кримінальному провадженні
4. Залучення захисника для проведення окремої процесуальної дії
5. Відмова від захисника або його заміна в кримінальному провадженні
6. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення поняття захисника у кримінальному провадженні.
2. Сформулюйте поняття законного представника підозрюваного, неповнолітнього.
3. Назвіть категорії неповнолітніх осіб, які мають правову на безоплатну вторинну правову допомогу
4. Назвіть і охарактеризуйте випадки обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні
5. Перелічіть способи залучення захисника для проведення окремої процесуальної дії .
6. Назвіть випадки відмови від захисника або його заміна в кримінальному провадженні.
7. Перелічіть обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх

Практичні завдання:

Реферуванні статті: Н. Я. Муринець «Право на захист неповнолітніх затриманих за вчинення злочину, як профілактика девіантної поведінки (на прикладі Львівської області)»

Рекомендована література та нормативно-правові акти:

1. Зеленський С.М., Назаренко С.П., Письменний Д.П. Провадження у справах дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності: Навчальний посібник. – К.: КНТ, 2012. – 160 с.
2. Методичні рекомендації для суддів щодо розгляду кримінальних проваджень стосовно неповнолітніх: [Електронний ресурс]/ Вищий спеціалізований суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. – Режим доступу: <http://safeschools.com.ua/upload/metodrekom-compressed.pdf>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т.2/ Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та інші; заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова – Х.: Право, 2012. – 664 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 5 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>

Тема 4. Використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх учасників кримінального провадження (2 години)

Методичні рекомендації. Для отримання об'єктивної характеристики сучасного неповнолітнього обов'язково необхідно з'ясувати: в яких зовнішніх умовах він перебуває; які стосунки склалися із оточуючим середовищем, зокрема, з батьками, вчителями, однолітками та іншими; в якому напрямку відбувається розвиток особистості, пізнавальних процесів, самосвідомості; поведінку неповнолітнього тощо. Без урахування всіх психологічних особливостей неповнолітніх неможливо якісно і правильно обрати тактичні прийоми при проведенні окремих слідчих дій в процесі їх планування, розробки слідчих версій, збору і дослідження доказової бази. Вивчення вікових особливостей неповнолітніх не є самоціллю для слідчого, прокурора, але має на меті допомогти у розумінні ступеня впливу вікових особливостей на поведінку неповнолітнього і тим самим встановлення ступеня його суспільної небезпеки.

Основними причинами девіантної поведінки неповнолітніх є дисфункційність сімейних відносин (несприятливі сімейні стосунки, відчуженість батьків у ставленні до дитини, конфлікти між батьками, фізичні покарання дітей тощо), помилки у шкільному вихованні (публічні покарання учнів, відсутність мотивації до навчання тощо), проблеми у спілкуванні з однокласниками, негативний вплив засобів масової інформації. Сучасному підлітку притаманні такі риси: низький рівень самостійності, негативізм, відсутність рішучості, невміння контролювати власну поведінку, володіти собою, утримуватися від дій, які усвідомлюються як непотрібні або шкідливі, низький рівень дисциплінованості.

Вивчення чинного кримінально-процесуального законодавства та аналіз слідчої та судової практики виявило необхідність залучення фахівців-психологів, оскільки, сьогодні залучення педагога є формальним і зводиться лише до констатації законності слідчої дії. Однак тільки психологи можуть професійно вивчити особу неповнолітнього, його поведінку до, під час та після вчинення злочину, встановити психологічний контакт із неповнолітнім

обвинуваченим (підозрюваним), потерпілим чи свідком, визначити ефективні та допустимі методи психологічного впливу, а також допомогти при виборі тактики проведення слідчих дій за участю неповнолітніх.

Без знання психології неповнолітніх дізнавачу, слідчому, прокурору важко в повному обсязі отримати достовірну інформацію при розслідуванні злочинів за участю підлітків. Неправильними є намагання вивчити поведінку та діяльність неповнолітнього слідчим самостійно, без залучення фахівців-психологів, для яких ця діяльність є основним предметом дослідження. Саме психологи повинні визначити ті індивідуально-психологічні особливості особи, які вплинули на поведінку неповнолітнього, ті з них, які можуть позитивно або негативно вплинути на результати проведення слідчої дії.

Одним із напрямків використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх є допомога у налагодженні психологічного контакту з неповнолітнім учасником слідчої дії.

Питання для обговорення:

1. Форми використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх учасників.

2. Використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених.

3. Використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх потерпілих.

4. Використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх свідків.

5. Види судових експертиз:

- судова психологічна експертиза (частина 2 статті 486 КПК);
- судова психіатрична експертиза (частина 2 статті 242, стаття 509 КПК);
- комплексна судова психолого-психіатрична експертиза (частина 1 статті 486 КПК);
- судово-медична експертиза для встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом отримати ці відомості неможливо (частина 2 статті 242 КПК).

При підготовці 1-4 питання:

- Використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх учасників досудового розслідування [Текст]: монографія / О.Ю.Петечел.-Івано-Франківськ: Видавництво ПНУ імені Василя Стефаника, 2011.-179с

При підготовці п'ятого питання використовувати:

- Методичні рекомендації для суддів щодо розгляду кримінальних проваджень стосовно неповнолітніх

Контрольні запитання:

1. Які форми використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх учасників?

2. Як використовуються спеціальні психологічні знання щодо неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених?

3. Як використовуються спеціальні психологічні знання щодо неповнолітніх потерпілих?

4. Як використовуються спеціальні психологічні знання щодо неповнолітніх свідків?

5. Які є види судових експертиз?

6. Які особливості проведення судових експертиз за участю неповнолітніх?

Практичні завдання:

Реферуванні статті – О.Б.Яковіна «Використання спеціальних психологічних знань при розслідуванні розбоїв, вчинених неповнолітніми»

Рекомендована література та нормативно-правові акти:

1. Використання спеціальних психологічних знань що неповнолітніх учасників досудового розслідування [Текст]: монографія / О.Ю.Петечел.-Івано-Франківськ: Видавництво ПНУ імені Василя Стефаника, 2011.-179с.
2. Зеленський С.М., Назаренко С.П., Письменний Д.П. Провадження у справах дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності: Навчальний посібник. – К.: КНТ, 2012. – 160 с.
3. Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх : монографія/ В. В. Романюк. – Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. – 252с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т.2/ Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та інші; заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова – Х.: Право, 2012. – 664 с.

Тема 5. Методика і тактика захисту неповнолітніх (2 години)

Методичні рекомендації. Найістотнішою з гарантій охорони неповнолітніх є забезпечення їм права на захист від кримінального переслідування і, насамперед, права на кваліфіковану правову допомогу з боку захисника. Ефективність інституту захисту в значній мірі визначається якістю правових норм, які регулюють механізм забезпечення права на захист в кримінальному процесі і діяльність захисника.

Питання для обговорення:

1. Поняття тактики та методики діяльності захисника у кримінальному провадженні в ході захисту неповнолітніх.
2. Позиції захисту та схеми реалізації.

Практичні завдання:

Реферуванні статті – В.О. Попелюшко «Стратегія і тактика захисту в судовому розгляді справи»

Рекомендована література та нормативно-правові акти:

1. Гусаров С. М. Методичні рекомендації щодо особливостей забезпечення права на захист у кримінальному провадженні / С. М. Гусаров, О. М. Головка, О. Ю. Татаров та ін.// Актуальні питання діяльності органів внутрішніх справ України : зб. наук. праць факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства ХНУВС за 2014 рік / за заг. ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України, заслуженого юриста України С. М. Гусарова. – Х. : ХНУВС, НікаНова, 2015. – 672 с.

2. Артеменко І.І. Деякі аспекти залучення законного представника у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх / І.І. Артеменко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Випуск 35.– 2015. Частина І. Том 3. – С.82-85.

3. Гошовська Ю. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Jurnalul juridic național: teorie și practică = Национальный юридический журнал: теория и практика = National law journal: theory and practice. 2016. Nr. 2/1 (18). С. 130–133. URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/2/part_1/30.pdf

4. Шмиголь Т.С. Особливості тактики проведення допиту при розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми / Т.С. Шмиголь // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 8. – С. 134–137.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т.2/ Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та інші; заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова – Х.: Право, 2012. – 664 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

7. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 5 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>

Тема 6. Тактика захисту неповнолітніх при досудовому розслідуванні (2 години)

Методичні рекомендації. КПК визначає досудове розслідування як стадію кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК).

Згідно п. 5 ст. 1 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» захист є видом адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

Під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги, зокрема: звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб); ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом; складати заяви, скарги, клопотання, інші правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку; збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою; застосовувати технічні засоби, у

тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правової допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом; посвідчувати копії документів у справах, які він веде, крім випадків, якщо законом встановлено інший обов'язковий спосіб посвідчення копій документів; одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань (ст. 20 Закону “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”)

Захисник користується процесуальними правами підозрюваного, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним і не може бути доручена захиснику (наприклад, право давати показання), а саме: має право: знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюють його клієнта; вимагати перевірки обґрунтованості затримання; збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; брати участь у проведенні процесуальних дій; під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу; застосовувати з додержанням вимог КПК технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь; заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо; заявляти відводи; ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в передбаченому КПК порядку, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 КПК; одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення; оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК; вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра не підтвердилася; в разі необхідності користуватися послугами перекладача (ч. 3 ст. 42 КПК).

Захисник також має право брати участь у проведенні допиту та інших процесуальних діях, що проводяться за участю підозрюваного, до першого допиту підозрюваного мати з ним конфіденційне побачення без дозволу слідчого, прокурора, суду, а після першого допиту – такі ж побачення без обмеження кількості та тривалості. Такі зустрічі можуть відбуватися під візуальним контролем уповноваженої службової особи, але в умовах, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування.

Питання для обговорення:

1. Тактичні прийоми при проведенні окремих слідчих дій.
2. Участь захисника у проведенні допиту неповнолітнього.
3. Участь захисника у збиранні та поданні доказів на стадії досудового розслідування.
4. Участь захисника у пред'явленні обвинувачення та ознайомлення з матеріалами справи.

Рекомендована література та нормативно-правові акти:

1. Гусаров С. М. Методичні рекомендації щодо особливостей забезпечення права на захист у кримінальному провадженні / С. М. Гусаров, О. М. Головка, О. Ю. Татаров та ін.// Актуальні питання діяльності органів внутрішніх справ України : зб. наук. праць факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства ХНУВС за 2014 рік / за заг. ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України, заслуженого юриста України С. М. Гусарова. – Х. : ХНУВС, НікаНова, 2015. – 672 с.

2. Артеменко І.І. Деякі аспекти залучення законного представника у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх / І.І. Артеменко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Випуск 35.– 2015. Частина І. Том 3. – С.82-85.

3. Гошовська Ю. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Jurnalul juridic național: teorie și practică = Национальный юридический журнал: теория и практика = National law journal: theory and practice. 2016. Nr. 2/1 (18). С. 130–133. URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/2/part_1/30.pdf

4. Шмиголь Т.С. Особливості тактики проведення допиту при розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми / Т.С. Шмиголь // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 8. – С. 134–137.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т.2/ Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та інші; заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова – Х.: Право, 2012. – 664 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

7. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 5 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>

Тема 7. Тактичні особливості захисту неповнолітніх в ході судового розгляду (4 години)

Методичні рекомендації. Чинний КПК дає арсенал можливостей для побудови ефективної тактики захисту неповнолітніх в ході судового розгляду. Цьому питанню присвячено цілий ряд наукових досліджень.

Питання для обговорення:

ЧАСТИНА І

1. Принципи кримінальних проваджень щодо неповнолітніх (міжнародні та вітчизняні) – критерії для суддів
2. Зміст та особливості засади – найкращі інтереси дитини
3. Реабілітація та перевиховання неповнолітнього
4. Ефективна участь неповнолітнього у провадженні
5. Облаштування зали судового засідання та особливості режиму розгляду справи
6. Особливості підготовчого провадження

ЧАСТИНА ІІ

7. Розгляд справи у закритому судовому засіданні
8. Обрання, зміна або скасування запобіжного заходу для неповнолітнього
9. Особливості судового розгляду та складу учасників провадження щодо неповнолітніх
10. З'ясування умов життя та виховання неповнолітнього
11. Допит неповнолітнього обвинуваченого
12. Поняття та види судових експертиз

Контрольні запитання:

1. Які вітчизняні засади кримінального провадження щодо неповнолітніх вам відомі?
2. Назвіть міжнародні засади провадження щодо неповнолітніх
3. В чому суть засади найкращі інтереси дитини?
4. Що таке реабілітація неповнолітнього?
5. В чому суть та особливості перевиховання неповнолітнього?
6. В чому зміст ефективної участі неповнолітнього у кримінальному провадженні?
7. В чому особливості облаштування зали судового засідання для неповнолітніх?
8. Які особливості підготовчого провадження за участю неповнолітніх?
9. Який порядок обрання, зміни (скасування) запобіжного заходу?
10. Назвіть особливості судового розгляду за участю неповнолітніх?
11. Які особливості складу учасників провадження щодо неповнолітніх вам відомі?
12. Для чого слід з'ясувати умови життя та виховання неповнолітнього?
13. В чому особливості допиту неповнолітнього обвинуваченого?
14. Які види судових експертиз вам відомі?

Практичні завдання:

Реферуванні статті – Ю.А. Ліхолстова «Актуальні проблеми судового захисту прав неповнолітніх: міжнародний досвід»

Рекомендована література та нормативно-правові акти:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т.2/ Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та інші; заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова – Х.: Право, 2012. – 664 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 5 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>